

7. Ильин А. Н. Панк как явление китч-культуры / Ильин А. Н. // Информационный гуманитарный портал "Знание. Понимание. Умение". 2009. – №4.
8. Искусство и творческая активность масс / [Л.Т. Левчук, С.Н. Шангин, А.С. Канарский и др.]. – К.: Вища шк.: Изд-во при Киев. ун-те, 1985. – 200 с.
9. Історія світової культури: Навчальний посібник для студ. вуз. / Авт. кол.: Л.Т. Левчук та ін. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 366 с.
10. Канарский А.С. Диалектика эстетического процесса /Канарский А.С. – К: ЗАО "Мионовская типография", 2008. – 379 с.
11. Личковах Володимир. Дивосад культури: Вибрані статті з естетики, культурології, філософії мистецтва / Науково-популярне видання //Личковах Володимир. – Чернівці, 2006. – 170 с.
12. Психологія творчості: Навч. посібник для студ. вуз. / Володимир Роменець, Авт. передм. Л.Т. Левчук, І.П. Маноха. – 2-е вид., доп. – К.: Либідь, 2001. – 286 с.
13. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uktdic.appspot.com/>.
14. Черкашина М.Р. Музыка и театр на перекрестке эпох: Сборник статей: В 2 т. / Черкашина М.Р. – К., 2002. – Т. 1. – 184 с.; Т. 2. – 208 с.

УДК 2-264:251:932:096.1](32)“332/30до н.е.”

Крістіна Юрїївна Масалова
аспірантка Інституту Сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України

**КОМПОЗИЦІЙНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СЦЕНИ
З СИНАМИ ХОРА ТА "ПОХОВАННЯМ ОСІРІСА"
17-Ї ГЛАВИ КНИГИ МЕРТВИХ У ПТОЛЕМЕЇВСЬКИЙ ПЕРІОД
(частина перша)**

Статтю присвячено сцені з числа віньєток-ілюстрацій Книги мертвих в останній фазі її існування – Птолемеївській добі. Проводиться композиційно-типологічний аналіз сцени – визначаються її стабільні риси, виділяються існуючі варіації композиції та декоративних і стилістичних особливостей.

Ключові слова: Книга мертвих, віньєтки, сини Хора, давньоєгипетська міфологія, Птолемеївський період, джерела.

This article is devoted to the scene from the number of vignettes-illustrations of the Book of the Dead in the last phase of its existence, the Ptolemaic Period. Compositional and typological analysis is done – the stable features of the scene are determined, its variations of composition, decorative and stylistic peculiarities are distinguished.

Keywords: the Book of the Dead, vignettes, sons of Horus, Ancient Egyptian mythology, Ptolemaic Period, sources.

У статті проведено композиційно-типологічний аналіз сцени, що належить до віньєток-ілюстрацій Книги мертвих, заупокійно-поховальної збірки текстів, що грала надзвичайно важливу роль в уявленнях стародавніх єгиптян про потойбічне існування. Сцена належить до ілюстрацій 17-ї глави Книги мертвих, однієї з найбільш тиражованих та важливих глав з усієї збірки. Вона зображує чотирьох синів Хора (міфічних істот, пов'язаних у першу чергу з обрядом муміфікації та охоронними функціями) та "поховання Осіріса" (скриньку, яку ці боги охороняють). Обрана сцена взагалі не підлягала спеціалізованим дослідженням, хоча її зміст явно вказує на високу значущість та окреслює можливу наявність у ній скритих міфологем. Для дослідження було обрано джерела Птолемеївського часу, останньої фази існування Книги мертвих, коли її ілюстративний матеріал вже остаточно сформувався і набув своєї доведеної форми, у той же час продовжуючи традицію Саїської редакції, яка вважається канонічною. Важливість вивчення віньєток Птолемеївської доби обґрунтовується також великою кількістю джерел (що складає майже половину від загальної кількості Книг мертвих, створених за весь час); при цьому велика кількість Птолемеївських джерел, що містять досліджувану сцену, на сьогодні є неопублікованими [2]).

Обраний у дослідженні підхід відповідає т.зв. другому підходу у вивченні та типологізуванні віньєток Книги мертвих (розгляд іконографії, типології, семантики та еволюції віньєток окремих глав у різних джерелах) за класифікацією М.О. Тарасенка [4, 18–26], що має "першочергову важливість та доцільність" [4, 31]). Головною метою цієї статті буде аналіз усіх можливих варіацій композиції сцени та її декоративних і стилістичних особливостей, після чого буде визначено аїстабільніші риси.

Раніше вже було складено джерельну базу сцени у зазначений період [2]: серед загальної кількості Птолемеївських джерел, що містили віньєтки 17-ї глави Книги мертвих (таких було 189), було знайдено 90 джерел із наявною сценою (серед них: 69 папірусів та 21 бинт мумій). Для подальшого

проведення іконографічного дослідження, спершу потрібно визначити іконографічні типи. Для цього виокремлюються компоненти, що складають сцену, серед яких виділяються базові [3, 115]. У цьому випадку базовими елементами сцени є такі: "поховання Осіріса", Дуамутеф, Амсеті, Хапі та Кебехсенуф. На верхівці "поховання" знаходиться зображення померлого, але воно наявне не завжди. Інші елементи зустрічаються не більше кількох разів, тож їх виокремлення немає сенсу. Зважаючи на факт, що наявність елементів сцени є явищем майже повністю стабільним, можемо звернути увагу на те, як різняться композиція сцени. Так, розташування синів Хора виконується у двох варіантах: лінійному – коли всі боги стоять на одному рівні по горизонталі, та квадратному – коли пари богів розташовуються по вертикалі обабіч "поховання" і, таким чином, утворюють квадрат із "похованням" посередині нього. Також відрізняються і місця на яких перебувають Дуамутеф, Амсеті, Хапі та Кебехсенуф в композиції та по відношенню один до одного. Третьюю перемінною особливістю є напрямок, в якому обернено голову померлого. Різняться також і деталі у зображеннях кожного елементу сцени – "поховання", померлий та сини Хора мають різні декоративні особливості в різних джерелах.

Для аналізу великої кількості документальних матеріалів зазвичай використовується один з методів кількісно-якісного дослідження текстів – контент-аналіз, використання якого обґрунтовано в даному випадку [6, 189–199]. В якості першого кроку при проведенні контент-аналізу цього типу має бути проведено концептуалізацію понять, в якій кожне спостереження отримує визначення і буде віднесено до відповідного класу [1, 277]. В якості такого першого кроку було створено "глосарій", викладений у "Ключі до таблиці", де всі поняття (які використовуються і у тексті статті) було концептуалізовано. Наступним кроком було створення таблиці, куди заносились усі дані, отримані в ході аналізу кожного джерела. На базі цієї таблиці ґрунтується текст статті, де описуються джерела (тут використовується методика дескриптивного аналізу, яка полягає в описанні та систематизації первинних даних або джерел, в тому числі образотворчих, з метою виявлення аналітичної сутності досліджуваного явища). Цей опис проводиться по групам джерел, які розділяються на папіруси та бинти; в межах цих груп джерела розбиваються на локальні підгрупи (відповідно до географічного походження), чи згідно із своєю композицією (квадратна або лінійна). Через те, що опис часто має узагальнюючий характер, таблицю додано до статті для можливості кращого ознайомлення із кожним окремо взятим джерелом.

Папіруси

Фіву

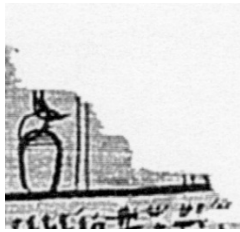
Велика кількість Фіванських папірусів зумовлює і надзвичайну варіативність їх композиційних та декоративних особливостей. Достатньо велика кількість папірусів, що походять з Фів, має кольорові зображення.

Переважну більшість складають папіруси із квадратною композицією сцени. У цьому типі композицій найчастіше синів Хора зображено у вигляді канопів, хоча на папірусах 5, 12 та 22 (для зручності папіруси у статті називається за порядковим номером, наданим їм у таблиці) їх зображено у вигляді мумій, що сидять. При тому, що більшість папірусів показує канопи звичайної форми, на папірусі 17 вони дуже нагадують форму посудин *хесет*, що використовувались для ритуальних узливань (докладніше про посудини *хесет* див.: [21, 204–205]), а у низці інших папірусів (3, 11, 26, 28, 31) по декілька каноп у одній сцені частково нагадують цю форму. Сини Хора майже завжди прикрашені намистами (крім папірусу 5, де Хапі та Кебехсенуф не вдягнені у них): зазвичай намиста показані за допомогою серії горизонтальних ліній, але в папірусі 35 їх позначено тільки кольором (через монохромність фотографії папірусу, можна стверджувати виключно те, що колір достатньо темний); у папірусі 32 намисто Дуамутефа оздоблено звичним чином, намисто у Амсеті показано лише однією горизонтальною лінією, а у Хапі та Кебехсенуфа під однією горизонтальною лінією показана серія рисок, також розташованих по горизонталі; в папірусі 5 намиста Дуамутефа та Амсеті показані жовтим кольором; в папірусі 3 намиста Дуамутефа, Амсеті і Хапі показані горизонтальними лініями, доповненими рисками, тоді як намисто Кебехсенуфа доповнено чітко промальованими бусинами (замість рисок). Тулуби, зазвичай, не зафарбовані і не мають іншого декору окрім намиста, хоча в папірусі 22 їх зафарбовано світлим кольором; у папірусі 35 тулуб Дуамутефа – темний, Кебехсенуфа – дещо світліший, у Хапі та Амсеті тулуб білий; у папірусі 5 тулуби Дуамутефа та Хапі зелені, тулуби Амсеті та Кебехсенуфа – червоні (ідентифікація богів на цьому папірусі досить проблематична; проте опис цього папірусу і досліджуваної сцени Б. Бакесом [8, 84] послуговував відправною точкою для подальшого аналізу сцени); у папірусі 17 можливо встановити лише колір тулуба Кебехсенуфа – він коричневий.

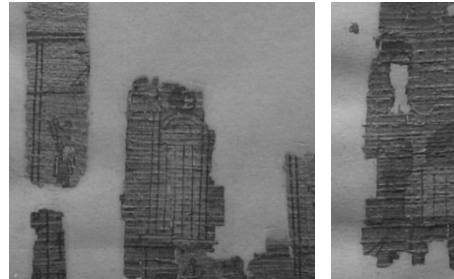
Щодо особливостей зображення кожного окремого бога, то Дуамутеф найчастіше зображується із чорною шкірою обличчя, рідше – його шкіра незафарбована, і в одному випадку (5) його шкіра зафарбована світлим кольором. Його перука найчастіше заштрихована вертикальними смугами, у декількох випадках (7, 10, 14) – незафарбована; в папірусі 5 вона чорна, в папірусі 26 – заштрихована діагональними лініями; у двох випадках (22 та 35) колір встановити неможливо (через монохромність фотографії поліхромного папірусу), тому нам відомо лише те, що її колір темний. У папірусі 5 у Дуамутефа, замість звичної голови тварини з сімейства собачих, намальовано людську голову.

Амсеті, зазвичай, має перуку, заштриховану вертикальними смугами, але двічі (15 та 30) смуги використано горизонтальні; у папірусі 5 перука чорна, в 14 – незафарбована, а в папірусах 22 та 35 – темна. Частіше Амсеті зображено із бородою, хоча існує достатня кількість випадків, коли її немає.

Перука Хапі переважно заштриховано горизонтальними смугами але існують випадки і з вертикальною штриховкою, так само як і з її відсутністю; в папірусі 3 наявні як вертикальні, так і горизонтальні смуги; в папірусі 5 перука жовта, а в папірусах 22 та 35 – темна. Дуже часто на перуці Хапі можна побачити велике коло, яке іноді доповнюється вертикальною рисою або овалом всередині. Іноді його перука відрізняється і тим, що має заокруглення, яке виступає на обличчя (на відміну від інших богів, у яких заокруглення йде всередину перуки). У Кебехсенуфа перука майже завжди заштрихована вертикальними смугами і лише в 2-х випадках (14 та 26) – незафарбована, в 2-х (22 та 35) – темна, і в 1-му (5) – чорна.

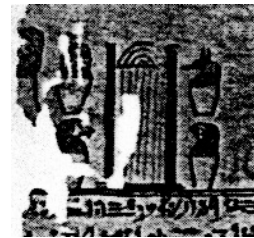
Папірус 10 (рKairo J.E. 97249 Papyrus 17)
[10, іл. 50]

А. Папірус 17 (рLondon BM EA 10539): А та Б
© Trustees of the British Museum /
фото Британського музею

Папірус 15 (рLondon BM EA 10082,1)
© Trustees of the British Museum /
фото Британського музею

Папірус 18 (рMailand E. 1023) [15, іл. 82]

Чіткої схеми розташування богів у композиції немає – так кожен бог може бути розташованим на будь-якому з чотирьох можливих місць. Проте, якщо аналізувати їх диспозицію по відношенню один до одного, існують певні закономірності. У 12 з 19 випадків, коли це точно можливо встановити (у папірусі 17 така ситуація дуже ймовірна), Дуамутеф та Амсеті знаходяться по один бік від "поховання", а Хапі із Кебехсенуфом – по інший; при цьому майже завжди (окрім папірусу 20), Кебехсенуф знаходиться навпроти Дуамутефа, а Хапі – навпроти Амсеті (далі, для зручності, схема буде описуватись лише на прикладі Дуамутефа, так як висновки про інших богів можна буде зробити і на прикладі одного бога). У 7 випадках схема змінюється на таку, де Дуамутеф знаходиться по один бік "поховання" із Кебехсенуфом, а навпроти нього – Амсеті (крім 28 та 14, де навпроти знаходиться Хапі). Отже, виявляється, що Дуамутеф ніколи (у цьому типі композицій, що походять з Фів) не "зустрічається" із Хапі на одному боці від "поховання" і майже ніколи не розташовується на протилежній позиції (так само, як і Амсеті із Кебехсенуфом).

У квадратних композиціях сцен, що походять із Фів, присутні 2 випадки (18 та 28), коли зображення померлого відсутнє (у папірусі 10, не можливо встановити його наявність через відсутність значної частини зображення). Його перука майже однаково часто буває оздоблена як вертикальними лініями, так і горизонтальними та діагональними, або залишається непрофарбованою; в папірусі 5 вона чорна, в 17 – синя, в 22 – темна, а в 35 – світла. При тому, що його шкіра зазвичай непрофарбована, у деяких папірусах вона має колір: 5 та 17 – коричневий, 22 – темний, 35 – світлий. Зазвичай померлого зображено без бороди (крім 3, 29 та 35). Спрямованість голови не має чітко виражених тенденцій, хоча дещо частіше виявляється оберненою у бік Дуамутефа та Амсеті.

"Поховання Осіріса" на усіх папірусах має форму *пер-ну* (форма святилища; один з символів Нижнього Єгипту; докладніше див.: [21, 142–143]): прямокутну/квадратну споруду; згори, по всій ширині споруди, її увінчує невисокий пагорб, оточений "ріжками" по боках (які в тривимірному просторі являють собою бокові стінки); ці "ріжки", зазвичай, дорівнюють висоті самого пагорбу (майже у всіх досліджуваних джерелах, "поховання" представлено саме у такій формі, тому далі, будуть вказуватись лише виключення). В переважній більшості папірусів "поховання" має прямокутну форму, видовжену по вертикалі (у папірусах 22 та 32 форма лише дещо витягнута по вертикалі), зазвичай – настільки видовжену, що досягає зросту найвищих у сцені фігур; лише в папірусі 3 "поховання" має квадратну форму (на думку Л.Е. Діас-Іглесіас Льянос походження цього папірусу залишається невідомо).

мим; вона також вказує, що він є далеким від "канонічних зразків" [12, 53, 74]). У папірусі 20 його зображено на саях, в папірусі 17 – на підставці; в ряді інших папірусів (3, 7, 15, 18, 24, 29, 32, 35) – на підставці, яка нагадує сани (через її асиметричність, хоча, можливо що вона є випадковою); в папірусі 35 ця "підставка-сани" розміщено на ніжках. "Поховання" дуже часто заштриховано вертикальними лініями в основній частині, іноді із додаванням горизонтальних ліній; лише в папірусах 10 та 15 воно незаштриховане, а в папірусі 5 – заштриховано діагональними лініями. Часто пагорб при цьому промальований концентричними лініями, що формують півкола, продовжуючи форму самого пагорбу. В папірусі 5 штрихова діагональними лініями доповнена жовтим кольором всього "поховання"; в папірусі 17 жовтий колір супроводжує вертикальну штриховку; в папірусі 35 колір основної частини "поховання" виявляється більш темним, ніж колір пагорбу; в папірусі 18 вертикальна штриховка та концентричні лінії доповнюються іншим оздобленням – підставка та бокові стінки поховання зафарбовані чорним кольором.

Також варто виокремити папірус 17. Судячи з його фотографії, здається, що збереглася та частина папірусу, де зображено лише "поховання" із померлим та, можливо, ніс Дуамутефа. Збірка папірусу (навіть по фотографії видно, що його було зібрано з різних маленьких шматків) представляє цю сцену у вигляді незвичного "розірваного фризу" (за класифікацією М.А. Чегодаєва [5]), на відміну від всіх інших папірусів, де ця сцена представлена звичайним "фризом". Хоча існують випадки із винятками з цієї класифікації [4, 31; 19], один з віднайдених нами фрагментів папірусу свідчить про те, що в даному випадку справа полягає в неправильній збірці: цей фрагмент ідеально накладається на сцену у місці розриву, а також її логічно доповнює. Нажаль, частину із богами, зображеними ліворуч від "поховання" віднайти не вдалося.

У лінійній композиції сцени представлено 11 папірусів. На цих папірусах синів Хора завжди зображено у вигляді каноп. У папірусах 1, 2, 19 та 27 канопи мають форму посудин *хесет* (всі ці папіруси мають спільну рису – поліхромність); канопи на папірусах 21, 33 та 34 лише частково нагадують форму цих посудин. "Поховання Осіріса" найчастіше зображується у формі, витягненій по вертикалі (крім 1 та 19), часто – надто видовженої. У папірусі 33 "поховання" розташоване на підставці, що розміщена на ніжках, в папірусі 21 – на саях, що стоять на ніжках; в папірусах 19, 27 та 34 підставка де-що нагадує форму санів через свою асиметричність.

Дуамутеф найчастіше зображується із чорною шкірою (крім 33, де вона незафарбована, та 19, де вона сіра). Амсеті частіше зображується без бороди, хоча присутні папіруси, де його зображено із бородою. Померлий на всіх папірусах, де це можливо встановити, показується без бороди. Форма перуки Хапі часто відрізняється від інших тим, що має заокруглення, яке дещо виступає на обличчя. Погляд померлого буває спрямованим як ліворуч, так і праворуч. У лінійних композиціях, що походять з Фів, є найбільш розповсюджені тенденції до розташування богів (7 випадків з 11). Якщо вказувати їх зліва направо, виникає така послідовність: Дуамутеф, Амсеті, Хапі, Кебехсенуф. Інші 2 (можливо, і 3) папіруси мають дзеркально відображену диспозицію богів. І 1 папірус дає таку схему (зліва-направо): Дуамутеф, Кебехсенуф, Амсеті, Хапі. Окрім останнього папірусу, в усіх інших випадках Дуамутеф і Амсеті розташовуються з одного боку від "поховання", а Кебехсенуф із Хапі – з іншого; в той же час (можливо, крім папірусу 6, де зберіглося зображення лише двох богів) Дуамутеф і Кебехсенуф знаходяться по протилежних боках "поховання" і обидва – по краях сцени, тоді як Хапі та Амсеті – всередині, ближче до "поховання".

Інші декоративні особливості різняться настільки суттєво, що їх можливо подати лише описуючи кожен папірус окремо. Так, в кольоровому папірусі 1 намиста всіх богів позначені жовтим кольором. Жовтим кольором замальовано і "поховання Осіріса". Перуки всіх учасників сцени показані синім/блакитним кольором. Шкіра "людей" (Амсеті та померлого) показана коричневим кольором, шкіра Хапі – темним (можливо темно-зеленим), шкіра Дуамутефа та Кебехсенуфа – чорним. Тулуби Дуамутефа і Амсеті розфарбовані зеленим кольором, Хапі та Кебехсенуфа – червоним (навіть попри те, що боги розташовані на незвичних місцях щодо один до одного, кольори їх тулубів поєднують їх у більш звичній формі).

На папірусі 2 тулуби богів зображені білим кольором, їх перуки – жовто-коричневим. Намисто Дуамутефа показано серією горизонтальних ліній; намисто Амсеті – лише 2 лініями, що позначають кінець; у Хапі та Кебехсенуфа намиста відсутні. Перука померлого має чорний колір, його шкіра – коричнева. "Поховання Осіріса" має жовто-коричневий колір.

Папірус 4 в оригіналі кольоровий, але фотографія з сайту *Totenbuchprojekt* – чорно-біла (те ж саме стосується папірусу 34), тож про його кольори можна судити лише монохромними категоріями. Намиста богів подані достатньо світлим кольором. Тулуби Кебехсенуфа та Амсеті – білі, у Дуамутефа та Хапі – темні. Перуки Кебехсенуфа, Амсеті та Хапі – чорні, перука Дуамутефа – світла. У Амсеті на щоці зображено незвичну чорну пляму (як і у інших "людей" в цьому папірусі). "Поховання Осіріса" темне і має декор у вигляді вертикальних смуг. Верхівка "поховання" незвично обрізана, і померлого не видно (скоріш за все, ця частина затерлася).

Від папірусу 6 залишився лише невеликий фрагмент, де видно більшу частину канопи Хапі і невелику частину канопи Кебехсенуфа. Судячи з цього фрагменту, намиста богів показані серією горизонтальних смуг із рисками знизу. На перуці Хапі можна розрізнити лише вертикальні лінії (частина папірусу із перукою Кебехсенуфа не збереглася).

Папірус 16 показує богів із білими тулубами, на яких намальовані хрестики. Їх перуки блакитні, намиста подані серією горизонтальних смуг із рисками і також розфарбовані блакитним кольором. Шкіра Кебехсенуфа зображена жовтим кольором, шкіра Дуамутефа – чорним, шкіра Амсеті, Хапі та

померлого – коричнева. Перука останнього – жовта. "Поховання" декороване вертикальними і горизонтальними лініями на основній частині та концентричними півколами на пагорбі; його розфарбовано жовтим кольором.

На папірусі 19 неможливо ідентифікувати велику кількість деталей. У померлого видно лише чорну перуку. Перуки Амсеті, Хапі та Кебехсенуфа – блакитні (скоріш за все перука Дуамутефа теж блакитна, так як на цьому папірусі у 17-й главі усіх богів зображено із блакитними перуками, в той час як людей – із чорними). Шкіра Амсеті жовто-коричнева, тулуб – червоний, його намисто показано горизонтальними лініями і розфарбовано жовтим кольором. Шкіра Хапі червона, його тулуб здається теж червоним (судячи із маленької частини збереженого зображення). Кебехсенуф має коричневу шкіру, його тулуб білий і на ньому намальовано хрестик, намисто показано горизонтальними лініями і рисками знизу та зафарбовано жовтим. Поховання декоровано вертикальними і горизонтальними смугами на основній частині та концентричними півколами на пагорбі, його зафарбовано жовто-коричневим кольором.

Щодо папірусу 21 виникають сумніви стосовно кольорів, використаних у ньому: справа в тому, що кольорове зображення з невідомої нам книжки, представлене на сайті *Totenbuchprojekt* [11], не відповідає реальній монохромній фотографії цього папірусу. Кольори, відтворені у книжці, скоріш за все не відповідають реальному зображенню: це чітко видно при штучному переведенні книжкового зображення у монохромне. Окрім того, можна побачити й інші відмінні деталі між сценами. Все це дає підстави не використовувати книжкове зображення для нашого дослідження. Судячи з монохромної фотографії реального папірусу, синів Хора зображено у намистах світлого кольору, оздоблених серією горизонтальних смуг та рисочками знизу. Їх перуки світлі, як і перука померлого. Тулуби всіх богів оздоблені хрестиками, але кольори відрізняються: тулуб Амсеті білий, тулуб Хапі має світлий колір, тулуб Дуамутефа – темний, а тулуб Кебехсенуфа – світліше за тулуб Дуамутефа і темніше тулуба Хапі. "Поховання Осіріса" має світлий колір, воно оздоблено вертикальними смугами в основній частині та концентричними лініями на пагорбі.

Папірус 23 показує богів у чорних перуках. Схоже на те, що намиста показані серією горизонтальних смуг і лише у Хапі явно помітні рисочки під смугами. На тулубі Хапі також намальовано хрестик, в той час як символи на тулубах інших богів на хрестиках не схожі: затерті символи, можливо, імітують ієрогліфи (реальні канопи, зазвичай, підписані). Верхня частина цієї сцени, де має бути зображено пагорб та померлого, не збереглася. Нижня частина "поховання" показує його оздобленим вертикальними лініями.

В папірусі 27 усіх учасників показано у блакитно-зелених перуках. Шкіра Амсеті, Кебехсенуфа та померлого – жовта, у Хапі – червона, а у Дуамутефа – чорна. Тулуби богів – червоні, їх намиста – жовті, декоровані серією горизонтальних смуг. "Поховання Осіріса", зафарбоване жовтим кольором, має декор у вигляді вертикальних смуг (із додаванням однієї додаткової горизонтальної) та концентричних ліній на пагорбі.

На папірусі 33 тулуби богів оздоблені хрестиками та намистами у вигляді серії горизонтальних смуг. Перуки Дуамутефа і Амсеті заштриховані вертикальними смугами, у померлого та Кебехсенуфа – незаштриховані взагалі, а у Хапі – частково заштрихована горизонтальними лініями у місці заокруглення. "Поховання" оздоблено вертикальними та додатковою горизонтальною смугами, на пагорбі намальовані концентричні лінії.

Папірус 34 показує усіх учасників у темних перуках. Намиста богів показані у світлому кольорі із додаванням горизонтальних смуг (можливо, лише у Кебехсенуфа та Хапі). Тулуб Кебехсенуфа білий, оздоблений хрестиком; вище хрестика показана смуга символів, котрі являють собою або серію рисок (які, зазвичай знаходяться під намистом; у цьому випадку вони знаходяться на певній відстані від намиста), або, можливо (як і в папірусі 23), імітують ієрогліфи. Тулуби Амсеті та Хапі темні, при цьому у Хапі чітко помітний хрестик на тулубі (можливо, у Амсеті він також був, але його зображення затерте). Тулуб Дуамутефа світліший, аніж у Хапі та Амсеті; ймовірно, що на ньому також намальовано хрестик. "Поховання" має світлий колір; його оздоблено вертикальними смугами та великою кількістю горизонтальних смуг на верхній частині.

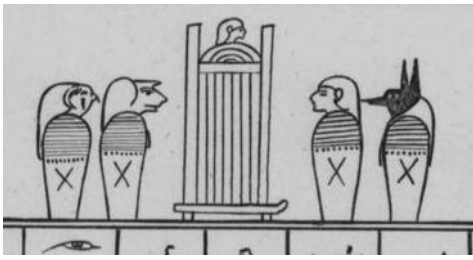

Папірус 16 (pLondon BM EA 10097.2)

© Trustees of the British Museum / фото Британського музею

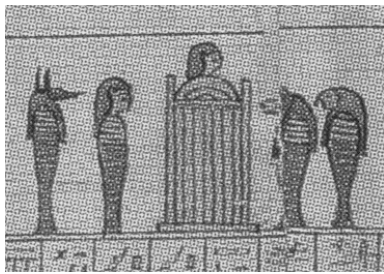
Папірус 19 (pMailand E. 1028 a-f) [15, іл. 98]

Папірус 21 (pParis BN 1/19 (pCadet)) [17, іл. 75]

Папірус 23 (pParis BN 94-95 u. 112-117) [17, іл. 70]

Папірус 27 (pParis Louvre N. 3094) [13, 180–181]

Папірус 33 (pTurin 1791) [14, іл. VIII–IX]

Серед Фіванських папірусів існує низка таких, що мають неklasичну композицію. Серед них папірус 9, де зображено лише 2 канопи (Дуамутеф та інший бог, чиє обличчя затерте), що стоять в лінію та розірвані із "похованням" двома іншими сценами. Дуамутефа тут показано у чорній перуці, із чорною шкірою, його тулуб має колір, схожий на жовтий. Інший бог має темний тулуб (колір встановити важко) та чорну перуку. "Поховання" зображено без пагорбу, воно має квадратну форму. Його зафарбовано жовтим кольором, а посередині намальовані великі двері. Зображення померлого сильно затерте, але здається, що голову обернено праворуч. Його шкіра, начебто, має жовтий колір.

Папірус 13 також показує богів, розірваних із "похованням" (на цей раз однією сценою – сценою із "левами горизонту"). Як і в попередньому папірусі, боги показані у вигляді каноп та знаходяться ліворуч від "поховання", але в цьому папірусі їх троє (справа наліво): Амсеті, Дуамутеф, Кебехсенуф. Всіх богів показано у намистах, представлених горизонтальними смугами, на їх тулубах намальовано по хрестик та серії крапок, розташованих по вертикалі (під хрестиком); їх перуки заштриховані вертикальними смугами. Шкіра Дуамутефа на цьому папірусі чорна. Амсеті, начебто зображений із наявною бородою. Зображення померлого погано зберіглося, але здається, що його зображено без перуки взагалі, а погляд направлено праворуч. Відсутність бороди у нього сумнівів не викликає. "Поховання" має квадратну форму і декоровано вертикальними смугами та концентричними лініями на пагорбі.

Папірус 9 (pGenf D 229) [20, іл. VIII]

Папірус 13 (pLondon BM 10033) [18, іл. 46]

Наступні два папіруси, 8 та 25, також мають схожість в композиції: праворуч від "поховання" (в обох випадках – надто витягнутого по вертикалі та оздобленого вертикальними смугами та концентричними лініями) впритул розташовано п'єдестал із коровою Мехет-Урт, Око Ра. На папірусі 8 тільки ліворуч від "поховання" зображено канопи: Амсеті вище та Хапі під ним, при цьому під Хапі ще зображено павіана у позі адорації. На папірусі 25 ліворуч від "поховання" зображено Амсеті вище та Дуамутефа під ним, а праворуч, над коровою розташована канопи ще одного бога (чиє обличчя майже повністю затерте). За цим богом у лінію розташовано ще одну фігуру, яка не нагадує каноп. На папірусі 8 богів зображено у непромальованих перуках; їх намиста, видаються представленими серією горизонтальних смуг. Амсеті зображено без бороди, у Хапі можна розрізнити коло на перуці. Голову померлого спрямовано ліворуч, і, здається, на ній немає бороди. Чи заштрихована його перука вста-

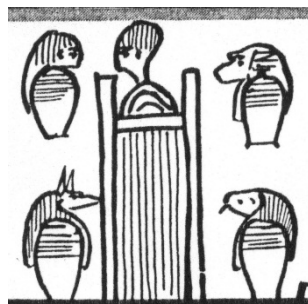
новити важко. В папірусі 25 можемо констатувати лише те, що перуки Амсеті, Дуамутефа та померлого чорні. Шкіра Дуамутефа також чорна. Амсеті та померлий видаються зображеними без бороди. Голову померлого спрямовано ліворуч, в бік Дуамутефа та Амсеті.

Мемфіс

Мемфіські папіруси відрізняються стабільністю основних композиційних елементів: усі папіруси мають квадратну композицію; на всіх папірусах синів Хора зображено у вигляді звичайних каноп; в 9-ти з 10-ти випадків обличчя померлого є присутнім на "похованні Осіріса" (крім 38). Крім цього, всі відомі папіруси є поліхромними. Певні деталі також відрізняються стабільністю: майже завжди обличчя померлого спрямовано в один бік: ліворуч (крім 45); майже завжди шкіра Дуамутефа незафарбована кольором (крім 42, про який буде згадано окремо); у всіх випадках, коли можливо описати перуку, у Хапі було присутнє коло із рискою чи крапкою всередині (крім 40, де зображено лише коло). У всіх випадках, коли це можливо було встановити, перуки Дуамутефа, Амсеті, Кебехсенуфа та померлого заштриховані вертикальними лініями, перука Хапі – або горизонтальними, або частково вертикальними і горизонтальними на колі (крім 45, де, начебто, присутні лише вертикальні смуги). Майже завжди намиста у всіх чотирьох богів на одному окремо взятому папірусі показано ідентично: найчастіше – серією горизонтальних смуг із рисками/крапками знизу, рідше – просто серією горизонтальних смуг, і в одному випадку – лише однією смугою, що позначає кінець намиста. Окремий випадок складає папірус 43, де спостерігаються унікальний випадок зображення намиста, яке різниться у богів: намисто Дуамутефа та Кебехсенуфа показано серією горизонтальних ліній, що позначають лише нижню частину намиста, а у верхній частині зображено коротку вертикальну лінію посередині; у Амсеті до такого ж намиста додана ще серія вертикальних рисок знизу намиста; у Хапі намисто показано серією горизонтальних ліній, зображених у нижній частині намиста, без жодних рисок. Тулуби богів, тобто самі канопи, майже завжди показані нерозмальованими; винятком є лише згадуваний вище папірус 42, де на тулубах подано 2 паралельні вертикальні лінії, що йдуть від намиста до самого низу канопи. Серед іншого варто вказати, що в усіх випадках, коли це можливо було встановити точно, Амсеті майже завжди зображується із бородою (крім 40), в той час як померлий – без бороди (крім, можливо, 37).

Диспозиція кожного окремого бога значно різниться від папірусу до папірусу, а отже, і найбільш поширену схему розташування богів подати неможливо. Проте існують певні тенденції при дослідженні місця кожного бога не з точки зору локації на сцені, а у співвідношенні один до одного: у 8 випадках з 10 Дуамутеф та Амсеті (в папірусі 36 можемо лише передбачати розташування цих богів поруч) знаходяться по один бік від "поховання Осіріса", в той час як Хапі з Кебехсенуфом – по іншій. При цьому у 5 випадках з 9 випадків (папірус 36 неможливо розглянути в цьому контексті) Дуамутефа розташовано навпроти Кебехсенуфа. Цікавим видається і той факт, що з 9-ти можливих випадків голова померлого завжди обернена в бік Амсеті, і у 8-ми випадках в бік Дуамутефа (в папірусі 36 – гіпотетично).

"Поховання Осіріса" найчастіше зображено у вигляді вертикально-видовженої споруди (крім 41 та 44, коли форма більше тяжіє до квадратної; в папірусі 43 вертикально-видовжена споруда має трапецієвидну форму), часто – форма виглядає надто видовженою і вузькою. Майже завжди (крім 40) "поховання" встановлене на підставці, при цьому у деяких випадках підставка частково нагадує сані через свою асиметричність. На "похованні" найчастіше зображено вертикальні смуги в якості оздоблення, часто на пагорбі намальовано концентричні кола. В папірусі 41 присутні лише концентричні кола, при цьому нижня частина залишилась порожньою, в 44 вертикальні смуги доповнюються великою кількістю інших декоративних елементів (тоді як пагорб залишився порожнім). Найбільш незвичним є папірус 42, де поруч із концентричними колами на пагорбі та вертикальними лініями, що доповнюються горизонтальними, на основній частині присутнє зображення Анубіса. Серед джерел Птолемеївського часу зображення Анубіса зустрічається лише у цьому папірусі. Проте це джерело випадає із загальної картини Мемфіських папірусів і за іншими ознаками: як вже згадувалось раніше, це єдиний папірус, де шкіра Дуамутефа залишилась непромальованою, і де канопи мають декор у вигляді паралельних вертикальних ліній. Також він відрізняється і тим, що під канопами, розташованими згори, намальовану "підставку" у вигляді горизонтальної лінії. Можливо, ці відмінності говорять на користь деяких дослідників, що відносять цей папірус до більш раннього періоду [12, 69].

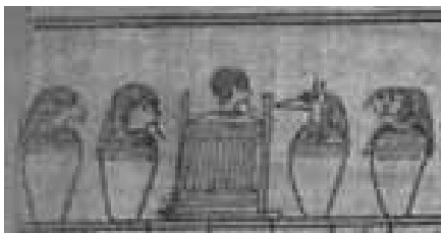
Папірус 40 (рParis Louvre N. 3081) [9, 59]

Окрему увагу також варто приділити папірусу 36, що має фрагментарний стан: на перший погляд на ньому зображено лише 3 канопи (Хапі, Кебехсенуфа, в якого відсутня переважна частина голови та третього бога, голова якого відсутня повністю), при цьому на місці четвертої канопи розташовано павіана у позі адо-рації. Проте при більш ретельному вивченні малюнку можна зрозуміти, що, скоріш за все, фрагменти папірусу були зібраними неправильно і павіан належить до якоїсь іншої сцени. Класична подача інших елементів сцени дозволяє зробити висновок про присутність усіх чотирьох богів на початковому зображенні.

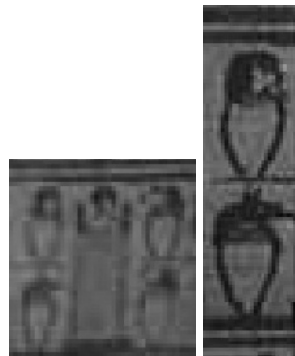
Ахмім

Досліджувана сцена на папірусах з Ахміму має багато варіацій, навіть попри невелику кількість самих джерел. Так, композиція буває як квадратною, так і лінійною. Сини Хора завжди зображуються у вигляді каноп, але в папірусі 49 вони мають чітку форму посудин *хесет* (в папірусі 46 лише канопа Кебехсенуфа частково тяжіє до цієї форми). Намиста богів зазвичай показані серією горизонтальних ліній (в папірусі 48 – горизонтальними лініями з рисочками внизу намиста; в папірусі 51 принаймні двох богів показано без намиста, в той час як у Хапі намисто показано горизонтальними смугами із рисками внизу). Щодо перук усіх учасників композиції, лише в папірусі 50 можна точно встановити, що у всіх вона розфарбована однаково – чорним кольором. В папірусі 46, на відміну від інших учасників сцени, у яких перука чорна, перука Дуамутефа нерозфарбована. В решті папірусів, де це можливо встановити, перуки Дуамутефа, Амсеті та Кебехсенуфа заштриховані вертикальними лініями, перука Хапі – горизонтальними, сумішшю вертикальних та горизонтальних або нерозфарбована взагалі; перука померлого заштрихована вертикальними або діагональними лініями. Тулуби богів зазвичай нерозмальовані, крім папірусу 49, де з однієї точки від намиста розходяться дві короткі діагональні лінії. Шкіра Дуамутефа представлена як чорною, так і незафарбованою. Деталі перуки Хапі, зазвичай, неможливо ідентифікувати, і тільки в папірусах 49 та 51 можливо визначити коло. Борода у Амсеті дещо частіше відсутня, аніж присутня, а у померлого значно частіше – відсутня. Обличчя померлого зазвичай обернено праворуч (крім 51), але тенденція щодо погляду, направлено на конкретних богів, не простежується. Аналізуючи розташування богів по відношенню один до одного, у 4-х випадках з 5-ти, де це можливо було точно встановити, по один бік від "поховання" знаходились Дуамутеф з Амсеті, та Хапі з Кебехсенуфом. У той же час, у всіх цих папірусах Дуамутеф та Кебехсенуф знаходились на протилежних боках, так само як і Амсеті із Хапі.

"Поховання" зазвичай має видовжену по вертикалі форму (в папірусі 50 – надто видовжену), хоча в папірусі 48 – воно квадратне, а в папірусі 51 – форма більш вертикальна, але дуже коротка. Достатньо часто "поховання" розташоване на підставці (яка іноді дещо нагадує сани). Декор "поховання" інколи представлений серією вертикальних та горизонтальних ліній на основній частині, дещо рідше – просто вертикальними лініями, і в 1-му випадку залишається непромальованим. Концентричні кола на пагорбі не зустрічаються, але декор самого пагорбу в ахмімських папірусах має власні специфічні риси: в папірусі 46 його зафарбовано чорним кольором, у папірусі 50 чорним зафарбовано лише "ріжки" по боках від пагорбу, а також підставку під "похованням" (ці два папіруси багато в чому схожі між собою), а в папірусі 48 – замість концентричних півкіл, що повторюють форму самого пагорбу, зображено намисто померлого (тобто концентричні півкола меншого ніж зазвичай розміру, повернені на 180 градусів).

Папірус 48 (pLondon BM 10479) [16, іл. 4]

А. Папірус 50 (pPrivat MacGregor):
А. [16, іл.13]; Б. [16, іл. 21.2]

Меїр

Єдиний папірус, який точно походить з Меїру, має багато цікавих особливостей. Декоративні особливості зображення кожного бога суттєво відрізняються, хоча всі їх і зображено у вигляді каноп. Дуамутеф і Амсеті зображені аналогічно: вони показані видовженими канопами, що нагадують форму посудин *хесет*; обидва мають намиста, що подані серією горизонтальних ліній; на тулубі у них намальовано по 2 вертикальні паралельні лінії, що йдуть від намиста до самого низу; їх перуки заштриховані вертикальними смугами. Перука Кебехсенуфа також заштрихована вертикальними лініями і на тулубі зображені схожі лінії, але при цьому його канопа значно ширше, а намисто має перетинки між горизонтальними смугами, а також чітко промальовані бусини знизу намиста. Відмінність зображення Хапі від Кебехсенуфа полягає у відсутності паралельних ліній на тулубі, а також у наявності звичного для Хапі великого кола на перуці, із верти-

кальним отвором всередині; при цьому це коло заштриховано горизонтальними лініями, тоді як сама перука заштрихована вертикально. Перука померлого заштрихована вертикальними лініями; його показано без бороди, як і Амсеті. Дуамутеф на цьому папірусі має незафарбовану шкіру обличчя. Голову померлого спрямовано в бік Амсеті та Дуамутефа, яких, по звичній схемі, розташовано по один бік від "поховання". Кебехсенуф знаходиться на протилежному боці від Дуамутефа, а Хапі – від Амсеті.

"Поховання Осіріса" має видовжену по вертикалі форму; воно розмальовано серією вертикальних ліній нижче та горизонтальних дещо вище. Пагорб має концентричні півкола, середнє з яких зафарбовано чорним кольором.

Середній Єгипет

Середньоєгипетський папірус має лінійну композицію сцени. Сини Хора зображені на ньому у вигляді звичайних каноп із намистами у вигляді серії горизонтальних ліній. Перуки всіх учасників заштриховані вертикальними лініями, при цьому у Хапі ще зображено коло із вертикальним отвором, яке заштриховане горизонтальними лініями.

Папірус 53 (рChicago OIM 10486 ("pMilbank")) [7, іл. LX–LXI]

На всіх канопках намальовано вертикальні паралельні лінії від намиста і аж донизу самої канопи. І померлий, і Амсеті показані з бородами. Шкіра Дуамутефа має чорний колір. Голова померлого обернена в бік Дуамутефа і Амсеті, при цьому розташування синів Хора повністю повторює звичну схему, зображену і на Меїрському папірусі. Окрім того, що сцена на цьому папірусі, стилістично суттєво відрізняється від інших джерел Птолемеївського часу, унікальним є і зображення "поховання Осіріса": основна частина розмальована великою кількістю декоративних елементів (вертикальні, горизонтальні, зигзагоподібні смуги) і двома дверима із порталами; пагорб не має звичайної плавної форми, а більше нагадує трапецію; його розмальовано вертикальними та діагональними смугами, а на верхівці зображено намисто померлого (як і в папірусі 48).

(далі буде)

Використані джерела

1. Мангейм Дж. Б. Политология. Методы исследования / Джарол Б. Мангейм, Ричард К. Рич ; [перевод с английского, предисловие А.К. Соколова]. – М. : Весь Мир, 1997. – 544 с.
2. Масалова К. Ю. Сцена з синами Хора та "похованням Осіріса" 17-ї глави Книги мертвих: джерельна база Птолемеївського періоду / Крістіна Юрїївна Масалова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – К. : Міленіум, 2013. – №2. – С. 194-200.
3. Тарасенко Н. А. Древнеегипетская мифология в изобразительной традиции Книги Мертвых (виньетки глав 16, 17 и 42 в Новом царстве – Третьем переходном периоде) / Н. А. Тарасенко. – К. : "Интерпресс ЛТД", Киевский славистический университет, 2009. – 336 с.
4. Тарасенко Н. А. Изобразительная традиция Книги Мертвых (историографический анализ) / Тарасенко Н. А. // Сходознавство. – 2010. – № 52. – С. 14–40.
5. Чегодаев М. А. Папирусная графика Древнего Египта. / М. А. Чегодаев. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.
6. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов; 3-е изд., испр. – М. : Омега-Л, 2007. – 567 с.
7. Allen T. G. The Egyptian Book of the Dead: Documents in the Oriental Institute Museum at the University of Chicago / Thomas George Allen. – Chicago : The University of Chicago Press, 1960. – 289 p.
8. Backes B. Drei Totenpapyri aus einer thebanischen Werkstatt der Spätzeit. (pBerlin P.3158, pBerlin P.3159, pAberdeen ABDUA 84023) / Burkhard Backes. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2009. – 110 s.
9. Bargaet P. Le Livre des Morts des anciens Égyptiens / Paul Bargaet. – Paris : Les Éditions du Cerf, 1967. – 307 p.
10. Burkard G. Grabung im Asasif 1963 – 1970. Band III. Die Papyrusfunde / Günter Burkard; [nachvorarbeiten von Dino Bidoli (†)] – Mainz : Philipp von Zabern, 1986. – 88 s. u. 86 Taf. mit 101 Abb.
11. Das Altägyptische Totenbuch. Ein Digitales Textzeugenarchiv. TM 44389, Papyrus, Paris [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.totenbuch.awk.nrw.de/objekt/tm44389>.
12. Díaz-Iglesias Llanos L. E. Commentary on Heracleopolis Magna from the theological perspective (I): the image of the local lakes in the vignette of chapter 17 of the Book of the Dead / Lucia Elena Díaz-Iglesias Llanos // Trabajos de Egiptología. – 2005. – No. 4. – P. 31–106.

13. L'homme égyptien d'après les chefs-d'œuvres du Louvre (Katalog Nagoya, Fukuoka, Tokyo 2005), Nagoya, 2005. – Nr. 144. – P. 180–181.
14. Lepsius R. Das Totenbuch der Ägypter nach dem hieroglyphischen Papyrus in Turin / Richard Lepsius. – Leipzig : Wigand, 1842. – 24 S., 79 Taf.
15. Lise G. Museo Archeologico: Raccolta Egizia (Musei e Gallerie di Milano) / Giorgio Lise. – Mailand : Electa Editrice, 1979. – 243 p.
16. Mosher M. Jr. The Papyrus of Hor (BM EA 10479) with Papyrus MacGregor. The Late Period Tradition at Akhmim / Malcolm Jr. Mosher. – London : The British Museum Press, 2001. – 95 p.
17. Panckouke C. L. F. Description de l'Égypte, ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française / C. L. F. Panckouke. – Tome Deuxième. Planches : Antiquités. – Paris : Imprimerie De C. L. F. Panckouke, 1821 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://descegy.bibalex.org/>
18. Panckouke C. L. F. Description de l'Égypte, ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française / C. L. F. Panckouke – Tome Cinquième. Planches : Antiquités. – Paris : Imprimerie De C. L. F. Panckouke, 1823 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://descegy.bibalex.org/>
19. Tarasenko M. The BD 42 vignettes during the New Kingdom and Third intermediate Period / Mykola Tarasenko // Ausgestattet mit den Schriften des Thot. Festschrift für Irmtraut Munro zu ihrem 65. Geburtstag / Hrsg. von B. Backes, M. Müller-Roth und S. Stöhr. – Wiesbaden, 2009. – P. 239–265.
20. Wild H. Champollion à Genève / H. Wild // Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale. – 1972. – Vol. 72. – P. 1–46.
21. Wilkinson R. H. Reading Egyptian Art : A Hieroglyphic Guide to Ancient Egyptian Painting and Sculpture / Richard H. Wilkinson. – London : Thames and Hudson Ltd., 1992. – 224 p.